

Debreczeni Attila

Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi

(Egy nemzeti narratíva formálódása*)

Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!
(Kisfaludy Károly: *Mohács*, 1825)

Harmatozó homály borúl a' szemére,
Ha teként az Útas ez iszonyú térre;
Epedő szívvel dől oszlopod' kövére,
Népünk', 's ditsősségünk' temető-helyére!
(Batsányi János: *Székes-Fejér-Vári
Professor Virág Benedek Úr' Társunkhoz.
Kassán, Karátson' Havában, 1789*)

Mohács egyike a nemzeti identitás fundamentális emlékezethelyeinek, jelentése egyértelmű és a legszélesebb körben konszenzuális. Egy narratíva részeként azt jeleníti meg, hogy a nemzet felemelkedését és 'nagylétét' 'eltemeti' a belső viszály okozta tragikus széthullás. E narratíva (nem kis mértékben a *Himnusz* által) a nemzet mint másodlagos közösség kollektív identitásának meghatározó kulturális alakzatává vált, s a ceremonális kommunikáció reflektálatlan használatában kortalannak és időtlennek tűnik.¹ Pedig (Kölcseyvel némiképp szabadon szólván) az egyes narratíváknak, szintűgy, mint az egyes embereknek, megvannak az ő különböző koraik.² Sok máshoz hasonlóan a jelen esetben is a 18. század végéhez köthető a formálódás meghatározó szakasza, amikor az addig különféle kontextusokban értelmeződött különféle toposzok a máig érvényes jelentésű kulturális alakzattá állnak össze. Az elemeknek persze nem mindegyike rögzül még ekkor sem, s a későbbiekben is megfigyelhetőek elmozdulások, de a narratíva jelentésszerkezete lényegét tekintve már kialakul. Az alábbiakban a megformálódás eme pillanatának leírására vállalkozunk, amely pillanat a század végének kialakuló hírlap- és folyóirat-nyilvánosságához kötődik, szorosabban véve a *Magyar Museum*hoz és Batsányihoz.

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretei között az MTA, illetve az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre. Első megjelenése: *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 68–88.

¹ E fogalmak szemléleti összefüggéseire nézve lásd DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 86–89.

² A *Nemzeti hagyományok* első mondatának parafrázisa.

A Virág Benedekhez szóló programvers a *Magyar Museum*ban

Batsányi a *Magyar Museum* szerkesztését teljes egészében a II. kötetel veszi át, miután Kazinczy nemcsak kiválik a folyóiratot jegyző társaságból, de szerzőként sem jelenik meg többé benne. A II. kötet 1. számát már egyedül Batsányi állítja össze 1790 tavaszán, s ennek a programos első számnak a nyitóverse az 1789 decemberében íródott *Székes-Fejérvári Professor Virág Benedek Úr' Társunkhoz* című episztola.³ Többszörösen is alkalmi költeményről van szó: elsőrendűen válasz Virág Benedeknek a *Magyar Museum* előző számában megjelentetett versére,⁴ értelemszerűen kötődik az abban tematizált korabeli török háború eseményeihez is, illetve elég egyértelmű nyíltsággal reflektál az új helyzetre, melyet az idézett elő, hogy II. József ígéretet tett az országgyűlés összehívására (erről a hír 1789 decemberének legelejtén jelent meg a hírlapokban).

Az alkalmiság elsődleges szintje a Virág Benedekkel való közvetlen diskurzusban ragadható meg. A vers első és utolsó két szakasza keretet képez e tekintetben („Barátom! / Vettem Leveledet...” – „Jövel hát, Barátom...”), jelentőségük azonban nem merül ki a vershelyzet pusztá megteremtésében, egyértelműen a költőszerep felnövesztésének helyévé válnak.⁵ A 3–6. versszakok a Virág által megénekelt háborús sikerekre utalnak, a török birodalom vesztét vizionálva („Végső romlás várja Ómár' maradékát”), a 24–35. szakaszok pedig jóval hosszabban, a horatiusi hajó-toposz felhasználásával az aktuális helyzetben feléledő reménynek adnak hangot a haza sorsának jobbra fordulását illetően („Véget ér szenvedett erőszak' igája, / Kedvet nyér hallatlan hűsége' példája; / 'S talán meg-indulván József-is reája, / Biztos partra jutand hánykódó bárkája”).

E különböző szinteken jelentkező alkalmiság által áthatott részek közrefognak azonban egy hosszabb elmélkedést, amelynek nincs közvetlenül aktuális vonatkozása. A 7–23. szakaszokban kibomló világszemle-toposz⁶ keretében múltból vett példákat idézve általános érvényű tanulságok fogalmazódnak meg az emberiség és a haza sorsára nézve. Ez a „rég magyarság barokkos, hiperbolás-allegorikus képstílusából átszármazott építőelem”⁷ a klasszicista versépítési technikáktól sem távol állóan *térbeliesíti* az elvont gondolatiságot, helyek közötti és időbeli mozgásba vetítve ki azt. Már a vers elejének Virág Benedekhez szóló felütését követően a „Meg-jártam Múzsáddal Szelim' bús országát” sor is ezt a módszert alkalmazza a korabeli török háborúra vonatkozó gondolatok megfogalmazásához, a 7. szakasz így ezt folytatva építi fel a világszemle-toposz pozícióját: „Innét emelkedvén

³ *Első folyóirataink: Magyar Museum I.*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 255–260. E vers inkább évtizedekkel későbbi címén lett ismeretes: *Serkentő válasz Virág Benedekhez*, azon változat eltérései azonban számottevőek a *Magyar Museum* első közléséhez képest. A folyóirat szerkesztésében történt változásról részletesen lásd *Első folyóirataink: Magyar Museum II.*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 33–49.

⁴ *Vitéz Gróf Nemes György' Ditsérete (Magyar Museum I., i. m., 193–194)*, erre Batsányi lábjegyzetben is utal.

⁵ Lásd DEBRECZENI, *i. m.*, 364–367. A jelenséget – Porkoláb Tibor fogalmával – panteonizációként írhatjuk le. PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés*, Bp., Anonymus, 2005, 63–69.

⁶ Vö. erre nézve a századvégi magyar előfordulások felsorolásával SZAUDER József, *Az estve és az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 124–130.

⁷ *Uo.*, 129.

elmémnek szárnyára / Klíóval szállottam Apolló' halmára; / 'S fel-vévén a' Földet szemem'
tzirkalmára, / Úgy néztem a' Népek' változó sorsára.”⁸

A szemle során először (a 8–10. szakaszban) az emberi nem állandó önpusztító háborúságai fölötti borzadás fogalmazódik meg, mint Szauder József kimutatta, nagyrészt Bessenyei és a testőríró francia mintái nyomán.⁹ Ezután azonban már a haza sorsának példái következnek, s e tekintetben Batsányi nem a Bessenyeitől átvett mintát követi, hanem egy történeti katalógus elemeit fűzi össze a szándékolt tanulság felépítése céljából. Három szakasz (11–13.) a honfoglalás és a hon megtartása miatti véráldozatokat idézi meg, a következő három ennek színtereiről Várna és Mohács térségére vezet, az ott elesett ifjú királyok tragédiájával együtt a haza elbukásán keseregve, majd a 17–19. versszakok a mohácsi csatamezőt mutatják be az emlékezés helyeként, ahogy a mottóban idézett sorokban is látjuk. A szemlét záró négy szakasz nem az emberiség, hanem a haza sorsa fölötti elmélkedés tanulságait vonja le immár, középpontba a legkártékonyabbnak tartott 'egyenetlenséget' állítván, melyet „Pokol' rút fajzása”-nak nevez.

Lényegében együtt is vannak a legfontosabb narratívaelemek: a honszerzés és -megtartás, a nemzeti nagylét és a nagylétet eltemető tragikus csatavesztés, illetve a belső széthúzás ostromozása. A narratíva azonban még nem minden elemében kiforrott. A kettős honfoglalás gondolatának itteni megjelenése már a később rögzült szerkezetet mutatja, de a nemzeti nagylét megjelenítésére alkalmas nevek körül még nagy a bizonytalanság. A *Magyar Museum* változatában „Árpád', István', László' híres Onokája” szerepel a 19. versszakban, ezt saját példányában Batsányi utóbb az „Árpád', Lajos', Mátyás' híres Onokája” névsorra változtatta, majd ezt is áthúzva alakította ki a később kötetébe bekerült szöveget: „Árpád szabad népe, híres unokája”, amely a vers végének mindvégig változatlan formulájával alkot így párhuzamot („Nyájasb szemmel nézzen Nagy Árpád' Népére”).¹⁰ Ugyancsak nem egyértelmű a nemzeti sorstragédia megnevezése, hiszen Mohács mellett ott szerepel Várna, még ha kisebb terjedelemben is, de a felsorolásban egyenrangúként.

A narratíva elemeinek kiforratlansága nyilvánvalóan összefüggésbe hozható azzal, hogy nem társult még hozzájuk a szükséges energiájú megidéző jelleg sem. Jól mutatja ezt az, hogy a világszemle-toposz által keretezett eme magyar vonatkozású példatárhoz lábjegyzetek társulnak, s csak ide társulnak lábjegyzetek. Kettő Anonymus *Gestáját* idézi a szkíta és honfoglaló ősökkel kapcsolatban, kettő Palma Károly Ferenc népszerűsítő történeti munkáját I. Ulászló és II. Lajos halálával összefüggésben, egy pedig a mohácsi csatavesztés pontos idejét adja meg, s hírt ad egy ottani emlékoszlop létéről. Úgy tűnik tehát, e nevek és helyek a szerző szerint még magyarázatot igényelnek, nem lehet a pusztá említésük általi egyértelmű jelentésképződésre hagyatkozni.¹¹ E szerzői belátás jogosultságát

⁸ S majd ennek lezárása is hasonlóképpen történik a 24. versszakban: „De hová, oh Múzsám, gyászos énekeddel?”

⁹ SZAUDER, *i. m.*, 126–127.

¹⁰ BATSÁNYI JÁNOS *Összes művei*, I, *Verssek*, kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1953, 301.

¹¹ Ezt támasztja alá az az Orbán László által említett Kazinczy-emlékezés is, amely egy Mohácsról szóló 1784-es beszélgetést idéz fel *Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál: Identitásminták Kazinczy önéletrajzi szöveggyűjteményében – a kulturális emlékezhely gondolatának megjelenése*, lásd jelen kötetben, a 234. oldalon.

akkor érthetjük meg pontosabban, ha megvizsgáljuk a narratívaelemek korabeli kontextusait, amelyekben a kortárs nyilvánosság számára értelmeződtek, illetve azokat az alternatív narratívákat, amelyek lényegében ugyanezen katalóguselemekből építkezve más jelentéskonstrukciókat hordoznak.

Katalóguselemek a kortárs nyilvánosságban

Batsányi világszemle-topozsának történeti példatárában elsőként a kettős honfoglalásra történik utalás. A Pannóniára való történeti jog és a hajdani középkori államkerettel való folytonosság a 'regnum' képzetét a rendi natio identitástudatának szerves részeként értelmezte. A kettős honfoglalás Kézai Simon által összefoglalt gondolata a hun–magyar azonosságra és folytonosságra épül. Az Attila által egyszer megszerzett ország elveszett ugyan, de a hunok leszármazottjai, a magyarok visszaszerezték azt. Anonymus *Gesta Hungarorum*ának 18. század közepi felfedezése és közreadása e hagyomány átértelmezésére teremtett lehetőséget: az ország végső megszerzésére, a megtelepedésre került át a hangsúly, de a hun hagyomány megtagadása nélkül. A 'regnum' helyébe fokozatosan a 'territórium' került fő identitásképző elemként, Attila mellé pedig felnövekedett Árpád mint a rendi natio melletti új identitásváltozatokat is integrálni képes territoriális elv reprezentánsa.¹²

E hagyománykapcsoló művelet meghatározó szakasza éppen az 1780-as, 1790-es évek fordulója volt. Anonymus *Gestáját* 1746-ban adták ki, s ez idő tájt még javában születtek a jezsuita szerzők hun témájú latin nyelvű művei, elsősorban kiséposzai, amelyek előbb még birodalmi ideológiát jelenítettek meg, utóbb azonban fokozatosan a rendi natio ideológiai kereteihez idomultak.¹³ De ekkortájt (II. József gyermekségének idején) készült el Ráday Gedeon Árpádról szóló eposzának előhangja is, amely viszont csak 1787-ben a *Bétsi Magyar Múzsában* látott napvilágot,¹⁴ mikor is helyi értéke egészen más lett: a vergiliusi értelemben vett honfoglalási eposz első próbájaként úttörő pozícióba került. Ekkor már készülöbén volt Dugonics András *Etelkája* is, melyre szerzője ugyancsak eposzként tekintett,¹⁵ hogy aztán 1788-as megjelenésével, majd 1792-es bővített kiadásával meghatározó hatást gyakoroljon a honfoglalás ideologikus interpretációjára, lényegében elvégzvé a hagyománykapcsoló műveletet (kiegészítve azt a karjeli, azaz a finnugor leszármazás gondolatával is).¹⁶ Ezt az értelmezést láthatjuk Batsányi episztolájában és az Anonymus *Gestájából* vett idézetet tartalmazó lábjegyzeteiben. Az „Árpád onokája”-formulát Batsányi még ugyanazon számban egy másik versében is alkalmazza, akárcsak Virág Be-

¹² E bekezdés tömör összefoglalása másutt kifejtett gondolatmenetünknek, amelyben az elvi-szemléleti alapok, a részletes példaanyag és a vonatkozó szakirodalom feltárása is megtalálható (DEBRECZENI, *i. m.*, 217–240, különösen: 234–236).

¹³ Lásd erről SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták: fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfiPressz, 1993.

¹⁴ 1787. ápr. 4., 7–8.

¹⁵ Lásd Dugonics erre vonatkozó írását. Vö. SZILÁGYI Márton, *Dugonics András ismeretlen önéletrajza 1786-ból*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1997/3–4, 394–399.

¹⁶ Minderről lásd az *Etelka* modern kiadásának Penke Olgától származó tanulmányait: DUGONICS András, *Etelka*, kiad. PENKE Olga, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

nedek egy 1790-es költeményében.¹⁷ Ez s ennek változatai, valamint az „Attila fiai”-, „Attila vére”-szerkezetek egyre gyakrabban tűnnek fel a korabeli periodikákban, s immár egymás szinonimáiként alkalmaztatnak a korabeli magyarságnak a dicső ősökkel való folytonosságát hangsúlyozó megnevezéseként.

A jellegzetesen történeti vonatkozású további említéseket nem számítva van még egy markáns összefüggés, elsősorban Attila alakja körül. A *Mindenes Gyűjtemény* 1789. július 4-ei számának egy könyvismertetése (a frissen indított lap második számának második közleménye) a magyar nyelvről való elmélkedésbe fordul át, s ennek során állítja a szerző, minden bizonnyal Péczeli József, Priszkosz rétor idézve: „A Magyar Verseknek már nagy kedvességek volt Átilla idejében.”¹⁸ Batsányi a *Magyar Museum* 1788-as előbeszédében ugyancsak említi ezt,¹⁹ s mindkét helyen egyértelmű, hogy nem a honszerzés, hanem a műveltség kontextusa rajzolódik a személy köré. A nemzeti nagylétet reprezentáló névsor további elemei is ebben az összefüggésben kerülnek Attila mellé. Batsányi előbeszéde e két nagy királyt mint a műveltség terjesztőjét is említi,²⁰ a *Mindenes Gyűjtemény* idézett cikke példák sorával bizonyítja ezt Mátyásra,²¹ Szentjóni Szabó László pedig Nagy Lajos királyra nézve.²² Csak azt vetik a szemükre egyöntetűen, hogy a latin nyelv használata a magyar helyett igen nagy hátramaradást okozott a későbbi korokban.

Mindebben a tudós hazafiság beszédmódjának jellegzetes érvelésmódját ismerhetjük fel, amely a hazafiságot a vitézség eszményétől alapvetően különböző közegben, a műveltség közegében értelmezi.²³ A régi dicsőség így immár a vitézség és a tudományok pártolásának együttes értékeihez kötődik e beszédmódban, példái megegyeznek a régi dicsőségre szokásosan említett példákkal, csak az argumentáció bővül ki. Sőt beleépül ebbe még a jó király toposzának érvrendszere is. „Sokszor, közönséges ruhába öltözve

¹⁷ Lásd *Magyar Museum* I, i. m., 285, 376.

¹⁸ *Uo.*, 27.

¹⁹ „Az *Attila* idejében-is voltak *Tyrtaeus*ink 's *Bárdussaink*, kik a Magyar fegyver diadalmai énekekkel magasztalták, 's nevedő Vitézeinket Attyaik követésére, 's Hazájok, szabadságok' védelmére, gerjesztették.” *Uo.*, 9.

²⁰ „*Hunyadinak* fényes uralkodása alatt, *Buda* a Tudományok virágzása által még a fegyver-zörgés közt-is egészsz *Európát* maga' tiszteletére ragadta [...]. Ha a mi Magyar *Nagy Lajosunk*-is hajdan szélesen terjedett birodalmaiban, a törvény székeknél a Deák helyébe a Magyar Nyelvet helyeztette volna; ha *Hunyadi Mátyásnak* olly nagyon, és valójában méltán, el-híresedett Udvara, Magyarúl beszéllvén, *Vitéz János* 's több akkorban virágzott nagy Férjfiak, munkáikat Magyarúl írták volna; ha Törvényecink, köz-dolgaink, pereink, Oskolai könyveink ugyan-azon Magyar nyelven készültek volna: bődög Isten! mire nem mehettünk volna! mennyire nem különböznék állapotunk mostani sorsunktól!” *Uo.*, 9–10.

²¹ A részletes kifejtést így foglalja össze igen tömören és pontosan: „Mindenek meg-vallják, hogy abban az időben nem találtatott a Királyok közt Mátyáshoz fogható, sem vitézségére, sem böltsességére, sem a tudományok szeretésekre nézve. – A Budai Könyvtár tsak nem leg-első volt; 's a Magyar Monárkiának egyik határa volt a holt Tenger, a másik pedig az Adriátiikum. – De nagy hátra-maradásunkra lett a több okok közt Eleinknek a Deák nyelvhez való szeretetek.” *Uo.*, 28.

²² A meghódított országok és tartományok felsorolását így végzi: „valóságos Ura és Királya volt Lajos anyyi Országok 's Tartományoknak, a mennyit egy idejébéli Fejedelem sem birt egész Európában; – és a mellyeknek már ma még tsak neveikkel sem élünk. Ő hozta-által Visegrád Várának szük falai közül, Attyának olly kedves lakó-helyéből, Budára a Királyi Udvar. [...] Ő adott Pétsét az öldöklő fegyvereknek rettentő zörgése között-is békességes, nyugodalmas szállást a Múzsáknak; 's a Böltségnak szelidítő tejével táplálta Eleinket, hogy, a szüntelen-tartó véres hadakozások miatt lassanként ki-vetkező emberiségekből, el ne kegytelenedgyenek.” *Uo.*, 349.

²³ Minderről lásd összefoglalásunkat: DEBRECZENI, i. m., 197–216.

járta-el a' falukat 's városokat; tudakozta az igazságnak ki-szolgáltatását; meg-büntette a' szántt-szándékkal vétkező Tiszt-viselőket; és gyakran ő-maga, ezen hízelkedni nem-tudó durva községnek egygyűű, de hamisság nélkül-való, ítélet-tételéhez alkalmaztatta magát." Hogy mennyire toposzról van szó, azt talán az is érzékelteti, hogy e sorok nem Mátyásról szólnak (amint azt kulturális reflexeink alapján gondolhatnánk), hanem Nagy Lajosról, s Szentjóni már idézett szövegéből valók,²⁴ amely aztán meg is állapítja: „Nem elégedett-meg úgy, Szent Istvántól fogva, egygy Királlyával-is Magyar Ország, mint Lajossal.”²⁵ Lajos vagy Mátyás tehát a jó király prototípusaiként jórészt hasonló vonásokkal tűnnek elő, legfeljebb csak az adatolható események, helyszínek, nevek cserélődnek az aktuális személynek megfelelően. Funkciójuk az országvédő és a hódító vitészségben, a tudományok pártolásában és kiteljesítésében, valamint a belső egység biztosításában, a jó és bölcs uralkodásban testet öltő nemzeti nagylét reprezentálása.

Batsányi Virág Benedekhez szóló epiztolájában azonban a nemzeti dicsőséget reprezentáló katalógusnak kisebb hely jut, mint az e dicsőség elveszéséhez köthető névsornak (a várnai és a mohácsi csatának és az e csatákban meghalt két ifjú királynak). Az is feltűnő, hogy míg a honfoglalás és a nemzeti dicsőség példatára, mint láttuk, különféle összefüggésekben gyakran feltűnik a korabeli nyilvánosságban, addig Várna és Mohács említéseinek száma ezekhez képest csekélynek mondható.²⁶ Így éppen fordított a helyzet, mint Batsányi versében. Még feltűnőbb azonban, hogy az ismert említések is jobbra történeti jellegűek, vagy pusztán időszak behatárolására szolgálnak (még az olyan formulák is, mint a „mohácsi veszedelem”),²⁷ tehát a „nemzeti nagylét” és a „nagy temető” Batsányi költeményének kortárs közegében még nem képeztek egybetartozó szerkezetet, sem retorikailag, sem a narratívaképzés szempontjából. Ugyancsak nem kapcsolódott hozzájuk szervesen a visszavonás témája. Látható, hogy a „belső egyenetlenség” Batsányinál sem közvetlen kiváltó oka az elbukásnak, erre nézve inkább a lábjegyzetek Palma Károly Ferencről származó idézetei igazítanak el, amelyekben az ifjú királyok készületlensége, meggondolatlansága és a gonosz tanácsadók szerepe kerül elő. A visszavonás időben is a csatavesztések utáni helyzet jellemzőjeként említődik, s még inkább egyfajta általános tanulságként kerül a világszemle-toposz végére (aminek persze visszafelé ható érvénye is lehet).

A Batsányi-vers megjelenésével lényegében egy időben nyomtatásba került *Egy szóra!* című Pántzél Dániel-költeményt említhetjük mindössze arra való példaként, hogy az

²⁴ *Magyar Museum I., i. m., 349.*

²⁵ *Uo.* – Lásd még: „Az ő jól-tévő uralkodását, melly negyven egész esztendőig tartott, meg nem háborította semmi békéltelenség, semmi belső zendülés, vagy zúgolódás. Lajos alatt hágott-fel Magyar Ország a' ditsőségnek leg-felsőbb póltzára; a' honnan az-után valamint lassanként alább-alább szállott, úgy soha többé oda vissza nem juthatott. Lajos alatt volt boldog a' Haza.” *Uo.*

²⁶ Az *Orpheusban* például egyáltalán nem fordulnak elő.

²⁷ Lásd Pozsonyi Magyar Múzsza, 1787, 148, 151; Bétsi Magyar Múzsza, 1787, 803; 1789, 117–118; Hadi és más nevezetes történetek, 1789. aug. 21., 129–130; Minden Gyűjtemény, 1789, II. negyed, XIX. levél, 1790, III. negyed, IV. levél; Magyar Kurir, 1790. június 8., 657. Az említett hírlapi helyek hozzáférhetőek digitalizálva (és részben repertórium feloldozásban) az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportnak a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárral közösen létrehozott adatbázisában (http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/regi_f_h.php).

„egyesség” hiánya közvetlenebb kapcsolatba kerül a várnai és más csatavesztésekkel.²⁸ Az azonban talán nem véletlen, hogy itt Várna jelenik meg, s nem Mohács, ugyanis a Hunyadiak Bessenyei és Horváth Ádám munkáiban (Voltaire és Péczeli nyomán) eposzok hőseivé váltak,²⁹ s Horváth a *Hunniás* 2. könyvét egészében a várnai csatának szenteli. Figyelemre méltó, hogy ebben a műben a csatavesztés okának megnevezése hasonló a korabeli többi említésben találhatóakhoz: a megkötött békének a pápai követ szorgalmazására, Hunyadi ellenében történt felrúgása büntetést érdemlő hitszegés volt, így a csatavesztés és a király halála lett a büntetés.³⁰ A *Hunniás*ban ugyanakkor fontos szerepet kap a „belső egyenetlenség” elítélése is, az 5. könyvnek lényegében ez a témája,³¹ de semmi nemű kapcsolatba nem kerül a várnai csatavesztéssel és általános érvényű nemzeti tanulsággá sem növekszik. Topikus-allegorikus jellegű elem marad, amelynek elsőrendűen az eposzi cselekmény kibontakozásában van funkciója. Ez is azt bizonyítja, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező narratíva elemeit a Batsányi-vers kortárs nyilvánosságában különféle, egymással jobbra kapcsolatban nem lévő kontextusokban szemlélhetjük, előfordulásaik változó mennyisége és intenzitása mellett. Éppen ezért érdemel különös figyelmet egy amúgy nem túlzottan érdemdús költemény, amely ezeket az elemeket egységes (igaz, a Batsányi-versétől eltérő) narratívaként jelenítette meg.

Alternatív narratívák a kortárs nyilvánosságban

A *Bétsi Magyar Múzsza* 1788. május 17-i, 24. számában megjelent *Rövid Hadi-Tanáts* (amely a következő, 25. számban fejeződött be) Etédi Sós Márton szerzeménye, aki 1792-ben eposzi igénnyel hosszú versezetet ad majd ki a mohácsi csatáról *Magyar Gyász* címmel. A vonatkozó szakirodalom rendre hivatkozik ez utóbbira, az előbbire azonban nem találtunk utalást. A *Rövid Hadi-Tanáts*ban Jupiter egybehívja az isteneket, mert Mars hadat akar indítani a törökök ellen, „edgy gyenge Poéta” ezt kihallgatja és közzéteszi, melyik isten mit mondott a tanácsban. A szempontunkból fontos rész Mars hosszabb bevezető szónoklata,³² amely a háború indoklását tartalmazza, igen sajátos módon. Mondandója e rész első öt szakaszában lényegében annyi, hogy „Fegyvert fogok egyszer; mert immár ideje” és „Magom-mellé vészem vitéz Magyarimat”. Innentől kezdve a rész végéig a ma-

²⁸ A vonatkozó rész a versben így hangzik: „Edgyesség, ’s ért Tanáts birja az országot, / Ezeknek nem léte, de a’ Magyarságot / Eleitől fogva ugy öszve rontotta, / Hogy Várnát, ’s más helyt is vérel borította.” (Magyar Kurir, 1790. május 28., 608. A közlemény P. D. monogrammal van szignálva.)

²⁹ Bessenyei Mátyásról szóló eposzát Batsányi ismertette hosszú idézetekkel a *Magyar Museum* 2. számában (*Magyar Museum I., i. m., 74–88.*), Horváth Ádám pedig 1787-ben tette közzé a Hunyadi Jánosról szóló *Hunniást*, mindkettő Voltaire *Henriade*-ja és Péczeli *Henriade*-fordítása, a *Henriás* nyomán és inspirációjára készült.

³⁰ Az 5. könyvben erre Hunyadi maga így emlékszik vissza, mintegy summázatúl a történeteknek: „Mikor a’ Julián Fő Pap’ unszoltára, / Meg-szegtük a’ hitet; kit a’ szent óltárra / Le tevénk; az egek kétszer nagy próbára / Ki tettek, e’ bűnnek megboszszerűsára.” (*Hunniás*, Győr, Streibig, 1787, 180.)

³¹ Ahogy a könyv élén álló summában olvashatjuk: „A’ kevélység, irigység, vissza-vonás, és párt-ütés öszve-esküdnék Hunyadi ellen [...]. A’ Magyarok’ pártossága miatt el-idegendvén Hunyadi; minden erejét a’ Királynak ki-szabadítására fordítja.” *Uo.*, 152.

³² Ez tizenkét versszak a 196–197. oldalon, a teljes vers digitalizált formában megtalálható a következő címen: http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/99761/1/BEMM_1788_24.pdf#page=1 (utolsó le-töltés ideje: 2012. 05. 31.).

gyarok dicsőséges őseit és gyászos csatavesztéseit megidézve érvel a törökök elleni hadra kelés mellett, mintha az elsőrendűen és kizárólagosan a magyarok által megvívandó háború lenne.

Mars szónoklatának ezen tizenkét versszaka leginkább négy háromszakaszos egységre bontható, bár a kifejtés némileg önismétlő jellege miatt e szerkezeti séma semmiképp nem tekinthető plasztikusnak. Először a vitéz szkítákat említi, amely „Nemes Népek Atilla vezére”, s amely az Ister, azaz a Duna partján „Országot formála”. Ezt követően a törökök és a tatárok dúlásait, a velük való hadakozás véráldozatait és a nyomukban járó pusztítást idézi meg, majd újabb felsorolás következik, a dicsőséges győzőkről (Nagy Lajos, Hunyadi János és Mátyás) és a csatavesztésekről (Várna, Mohács, ez utóbbival kapcsolatban II. Lajos). Az utolsó három sor a buzdítás („Nohát jó Magyarok kardra Paripára”), amely a hadra kelést bosszúállásként értelmezi („Kedves Atyáitok’ ki-folyt piross vére, / Bósszú-állást kiált a’ Török’ fejére”), mégpedig kimondottan Várna és Mohács miatt („Hogy sirassa-meg most Mohátsi prédáját, / ’S Várnánál el-esett Magyarok királyát”). A Batsányi-versben is megtalálható katalóguselemeket itt tehát éppenséggel nem az állandó hadakozásoktól való borzadás narratívája fogja egybe, hanem a vitézség eszményét kizárólagosan a középpontba emelő hadra buzdítás, Várna, Mohács pedig nem a gyászos emlékezés helyei és a kártékony visszavonás következményei, hanem a bosszú legfőbb indokai.

E narratív szerkezetből adódik két további jellegzetesség. Egyrészt a múlt gyászos bukásainak az okai nem nagyon kerülnek szóba, különösen nem az önostorozó visszavonás témája szempontjából. A csatavesztéseket felemlítő részt az a megállapítás vezeti be, hogy „Magát ugyan könnyen a’ Magyar nem hatta, / Ki-álta a’ próbát, valamig álhatta”, s itt következik Nagy Lajos és a Hunyadiak vitézségére való visszautalás,³³ „De végre *Kis-Lajos* szörnyű fátumával, / Meg-verék a’ Magyarat kevés szám hadával. // *Várnánál, Mohátsnál* olly két tsapást tettek, / Mellyel a’ Törökök kevély szarvat vettek”. Vagyis nem a hősiesség hiánya, különösen nem belső bajok okozták Várnát és Mohácsot, hanem a „fátum”, vagy legfeljebb a „keves szám had”. Az is látható másrészt mindebből, hogy Nagy Lajos és a Hunyadiak elsősorban törökverőként, a vitézség erényének példáiként lesznek a dicső múlt katalógusának részei. Néhány szakasszal korábban Attila is hasonlóan a vitézség összefüggésében kerül említésre, s már idéztük az országalapításra vonatkozó részt, mely által a hun–magyar folytonosság képzete jelenik meg. Erre azonban annak megállapítása következik, hogy a Magyar „Idegen Nemzetnek sohasem szolgált / De a’ *Hóldnak* szarva hogy ellene áll, / Régi ditsősége mingyárt alább szálla”, vagyis már itt hasonló ellenpontozó szerkezet képződik, mint a későbbi Nagy Lajos- és Hunyadi-utalásnál.

Lényegében ugyanez a katalógus tűnik fel a *Bétsi Magyar Múzsza* négy hónappal korábbi (január 23-ai) számának egyik költeményében is. *A’ mái Magyarokról, a’ Musához* című verszet név nélkül jelent meg,³⁴ de igen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ezt

³³ „*Nagy Lajos* fegyverét valamig forgatta, / A’ *Mahumed* Népét keményen rontotta. // Az után *Hunyadi Korvinus* fiával, / Sok ezer Török vért ontott-ki kardjával.”

³⁴ http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/99754/1/BEMM_1788_06.pdf#page=3 (utolsó letöltés ideje: 2012. 05. 31.).

is Etédi Sós Márton írta, ugyanis a májusi számokban közreadott vers végén az ott névvel szereplő szerző egyértelműen visszautal a januárban megjelent versre mint sajátjára.³⁵ Ebben a korábbi versben még inkább középpontban áll a „Régi ditsőssége mingyárt alább szálla” gondolat, de itt ez a múlt–jelen viszonylatban és korcsosulásként értelmeződik, szemben a várnai és mohácsi bukást megéneklő másik költeménnyel, ahol, mint láttuk, a régiak hősiessége is kevés volt a fátum és a túlerő ellenében. *A’ mái Magyarakról, a’ Musához* című verszetet tehát azon búsong, hogy „Oh romlott nemzetünk hires régisége, / Hól vagy *Scythiának*, neve, Ditsöss[ég]e”,³⁶ s a másik verssel egyébként egyező katalógus e tételgondolat alátámasztását szolgálja, s így alternatív narratívát képez.

A vers elején Attilát, Mátyást, Nagy Lajost, Bátorit említi, mint akik vagy nem ismerének rá a jelen magyarjaira, vagy akiket a jelen magyarjai nem ismernek már, utóbb Bendegúzt, Árpádot, Attilát, Lehelt, Taksonyt, Géza fiát, azaz Istvánt szólítja meg, kérvén, „Bámullyátok hogy bánt a’ Magyar magával”. Ennek okozójaként a költemény hosszasan ostorozza az idegenmajmolást, a módizást, elsősorban öltözetben, szokásban és nyelvben, s ezt a vitészség ősi erényei megromlásaként értelmezi, majd a katalógusból következő tanulságot így fogalmazza meg: „Régi vitészségnek eleven példája, / Kitől a’ Holdnak-is gyakran lett tsorbája, / Oh régi Magyarok hajdani Hazája, / Könyvez ma éretted Ister vize tája. // De mit? oka ennek, nem más, magad lettél! / Saját véred ellen hogy pártot ütöttél, / Költséges modikat a’ mikor bé-vettél / Akkor a’ Hazádnak, ’s magadnak vétettél.” A vers korábbi részeihez képest új elem a felsorolásban a visszavonás témája, de látható, hogy ez is az aktuális múlt–jelen relációban értelmeződik, mint a jelen bűne, s nem vetül vissza a múlt nagy bukásaira. A régi dicsőség és annak példatára így Etédi Sós két versében két különböző és egymással lényegében ellentétes karakterű érvelésmód magját alkotja: az ősi harci erények felemlegetése egyszerre alapozza meg a török elleni harcra való aktuális buzdítást (hiszen a jelen magyarjai az ősök méltó leszármazottjai), valamint az ősi erényeknek a jelen magyarjaiban való elkorcsosulása miatti panaszt.

E talán első ránézésre furcsának tűnő kettősség nem Etédi Sós sajátossága, az 1780-as, 1790-es évek fordulóján ez általánosnak mondható. A republikánus beszédmód két markáns érvelésmódját³⁷ azonosíthatjuk e szövegekben, amelyeknek egymástól eltérő funkciójuk van, részben a török háború melletti kiállás, részben a József intézkedései elleni egyre erőteljesebb tiltakozás összefonódó, de egymástól el is váló kontextusaiban. A közösen használt katalógust az adott összefüggésben koherens narratíva rendezi el, amely a

³⁵ Itt mentegetőzik, hogy a hivatali feladatok miatt nem tudta megfelelően kidolgozni versét, de ez szerinte elnézhető, mert magyarul van: „Még-is pennám kétszer a’ Magyarat fel-vette, / A’ mint a hatodik Musa is ki-tette”, az 1788. január 23-i szám pedig éppen a hatodik volt. E számban egyébként két másik költemény is szerepel, az első S. J. monogrammal jelent meg (minden bizonnyal Sándorffi Józsefet kell itt értenünk), a kérdéses versünket követő harmadik darab ugyancsak név nélkül szerepel, de témája miatt ez kevésbé jöhet szóba, Etédi későbbi visszautalása leginkább a második versre illik (magyar téma magyarul – ‘Magyart ki-tette’).

³⁶ Bétsi Magyar Musa, 1787. január 23., 6. szám, 45. Az idézet második sorából sajtóhiba miatt elmaradt szótagot a szótagszám és a rímkényszer alapján egyértelműen emendálni lehetett.

³⁷ Lásd minderről részletesen DEBRECZENI, *i. m.*, 217–228.

másikkal lényegében nem lép interakcióba, csak identitásképletük azonos a háttérben,³⁸ illetve végső soron jellegükben archetipikusak.³⁹ Egyszerre lehet így érvelni a török elleni háborúban a magyarok hagyományos vitézségével, hiszen itt ezen erények virulenciájának hangsúlyozása képez mozgósító erőt, másfelől pedig ugyanezen erények fontossága miatt lehet keseregni az azokat fenyegető és megrontó idegen hatások miatt, a megőrzésükre való felszólítást az elkorcsosulás miatti önostorozásra alapozva.

Alternatív narratívák a *Magyar Museumban*

Az Etédi-versek narratíváinak érvelésmódjai a *Magyar Museumban* éppen a Batsányihoz közel álló szerkesztőtárs, Baróti Szabó Dávid költeményeiben jelennek meg a legmarkánsabban. A *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei* Baróti által írott második darabja a törökök elleni háborút bosszúállásként ünnepli, s abban is egyezik a korabeli említésekkel, hogy ez a bosszú kifejezetten Várnáért és Mohácsért való bosszú,⁴⁰ de ugyanezt Mohács említésével már korábban, *A' Magyar Huszárokhoz* című verse is megfogalmazta: „Moháts' mezején majd fogytig el-húllott / Ósink' véreért meg-adóztattatok, halomra / Vagdalván fene táborait” a töröknek.⁴¹ A vers az ősi magyar hadi erények feltámadását magasztalja, felölvén a dinasztia megmentőjének szerepét az „életünket és vérünket” identitásváltozata jegyében.⁴² Baróti ugyanakkor más vonatkozásban a 'korcsosulás nyelvén' szólal meg, lényegében ugyanazt a kettősséget mutatván, amit Etédi Sós esetében is láttunk: „Hol vagytok Nemes Eldődink! bámúljatok: íme, / A' körmös Keselyűk' fajzati, gyáva Galamb! – / Véreitek nagy véretek szégyenlik! el-hagyták / Nyelvetek'; – erköltstök' rég' temetőre vivék! / Mente, bajúsz, dolmány, öv, kalpag – röllok el-oszlott, / Kortsosodottak; egészsz aszszonyi módra puhák.”⁴³ Batsányi episztolája így nem csak Etédi Sós érvelésmódjától és narratívájától különbözik, végső soron a szerkesztőtárs Baróti éppoly távol áll tőle e tekintetben.

De maga Batsányi sem úgy szól e versben, mint tette az ugyancsak kiemelt pozícióban lévő *Bé-vezetésben* a *Magyar Museum* 1788-as megindításakor. A nemzet műveltségbeli hátramaradásának okait kezdvén vizsgálni, megállapítja: „Friss emlékezetben lehetnek még nállunk azok a' számtalan véres viszontagságok, mellyek Nemzetünknek nem tsak egyéb értékeit, de még elmebéli tehetségeit-is, le-köttve tartották. Az örök végzések tsak azért látszattak Nemzetünket szülő földgyéről e' tájakra még egyszer ki-hozni, hogy

³⁸ A koherencia végső soron a natio hagyományos fogalmának három egymás mellett élő változatában lelhető fel (állam, rendiség, etnikulturális elv), melyek századok óta uralták a politikai communitas-eszmék terepét (lásd *Uo.*).

³⁹ Jan Assmann a „megalapozó és a jelennek kontrasztot vető emlékezés” fogalmait használja a múlt felhasználásának ezen archetipikus érvelésmódjaira. Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 1999, 79.

⁴⁰ „Szüntesd könyveidet, számtalan Óseink' / Vérében feredett Varna, 's Moháts! – Ki-tölt / A' bosszú: le-rogyott egy fene gyilkosunk” (*Magyar Museum I., i. m.*, 288.) Ugyanez az interpretáció jelenik meg többek között Gvadányi József *Nándor Fejér Várnak megvétele* című önállóan kiadott nagyobb költeményében is (Pozsony–Komárom, 1790).

⁴¹ *Magyar Museum I., i. m.*, 206.

⁴² Lásd erről DEBRECZENI, *i. m.*, 225–227.

⁴³ *Méltóságos Báró Ortzy Lőrincz Generális Úrról (Magyar Museum I., i. m., 32).*

újjonnan-nyertt Hazájának mezeit szüntelenül ellenségeinek, 's önnön fíjainak vérével öntözze. Nem az egy *Mohátsi* ütközet az, mellyet itt értünk; népetlen pusztáink még ma is emlékeztetnek bennünket ama' gyászos időkre, midőn édes Atyáink, Hazájok' 's szabadságok' óltalmazása közben, halmokra hüllottak."⁴⁴ Lényegében együtt állnak itt az episztoła világszemléjében majdan olvasható elemek, a szüntelen vérontás képe, annak példáiként pedig a kettős honfoglalás, az állandó védekező háborúk, köztük Mohács (igaz, csak mint egy a sok csata közül), s majd fel fog tűnni később a visszavonás kárhoztatása is.

Csakhogy egészen más narratíva szervezi ezeket az elemeket: itt ez a példasor arra a konklúzióra fut ki, hogy „Könnyen el-gondolhatni, hogy az illetén vérengző időkben, az olaj-fa' békes árnyékát-szerető szelíd Músák közöttünk nem igen múlathattak”. Majd ezt követően jönnek a korábban már idézett példák Attiláról és Mátyásról, akiknek az udvarában „a' fegyver-zörgés közt-is” szólt a dal, virágozott a tudomány, hogy aztán leszűrhesse a tanulságot: „mitsoda nagy magasságra nem juthatna Nemzetünk, ha Mársnak vérengző mezeit el-hagyván, a' Músáknak áldozhatna”. Lényegében ugyanez a narratíva tűnik fel a *Mindenes Gyűjtemény* egyik cikkében,⁴⁵ s ezt idézi meg a Virághoz szóló episztoła zárásának horatiusi reminiscenciája is: „Bóldog az az Ország, mellynek környékében / Nyúgosznak a' Múzsák békesség' ölében”, s amely köré abba a számba egész verscsoport szerkesztődik bele. Ez a versblokk Barcsay Ábrahám és Ányos Pál verses levélváltásából, valamint Barcsaynak az egyetem Budára költöztetését ünneplő verséből áll. Targyuk a vérontás elítélése, s a békességnek mint a tudományok kibontakozását biztosító alapfeltételnek a dicsérete, a szerzők pedig Batsányi elődei (Ányos már nem él, Barcsay pedig nem aktív).

Nyilván nem tekinthető véletlennek, hogy a *Bé-vezetés* idézett részei által közrefogott kétsoros citátum is éppen Ányos Pál verséből való (*A' Szép Tudományoknak Áldozott Versek*), amely vers nemcsak ezt az alap gondolatot fejt ki részletesen, de még a Batsányi-episztoła zárlatában feltűnő horatiusi reminiscencia előképe is megtalálható itt („Bóldog haza, a' hol Minerva székéből / Polgárok nőnnek fel Músák kebeléből”).⁴⁶ A vérontás általában vett elítélése, a békesség és a tudományok fejlődésének összekötése a Batsányiék előtti nemzedék egyik alapvető témája és tétele, a Batsányi által a *Magyar Museumban* ismertetett Bessenyei-mű, a *Hunyadi* is e tárgy körül forog: Mátyás hadakozásait kritiká-

⁴⁴ *Uo.*, 9.

⁴⁵ „Mi tsuda tehát hogy az innen ki-takarodott régi Eleink, ezen Őseikről reájok szállott és beléjük rögzött természeteket alattok valóik eránt, még ide ki is olly soká meg-tartották? A' kik is továbbá természetek szerént fegyver viselő és hadakozó emberek lévén, igen keveset gondoltak 's gondolhattak a' tudományokkal; mivel a' fegyver zörgések között nem igen énekelgetnek a' músák. Azonkívül, ha néha néha valami ideig szelidültek és míveltettek is, mint a' Nagy Lajos' és Mátyás' uralkodások alatt; de tsak ugyan sok ideig nem tarthatott ez egy végben. A' Török szomszédnak szüntelen való harapdozása, sőt végre az Orzágnak nagy részébe lett bé-ütése, és annak bírása, ki-ütötte azokat Nemzetünknek fejből; és a' tudományok' 's mesterségekre nézve kéntelenítetett tsak úgy tántozolni, mint az akkori vérengző idők engedték, és a' Török síp fűtta.” *Mindenes Gyűjtemény*, 1790., III. negyed, XXV. levél, 400.

⁴⁶ *Barátságos mulatozások: Episztoлагyűjtemények az 1770–1780-as évekből*, kiad. LABÁDI Gergely, Bp., Universitas, 2012, 283. Az előkép természetesen nem valamiféle közvetlen átvételre utal, noha ezt sem lehet kizárni, ahogy bizonyítani sem; sokkal fontosabb a motivikus-topikus hasonlóság hangsúlyozása.

val illetvén, s így éppen nem a dicső király kultikus képét építgeti.⁴⁷ A békesség és tudományok témája azonban még a Bessenyei-nemzedék eszmélkedésénél is korábbi, a hungarus értelmiség eszmei harcaihoz nyúlik vissza, amelyet a reimmanni bírálatokkal szemben folytatott.⁴⁸ A kulturális elmaradottság és a kultúrateremtésre való alkalmatlanság vádjaira részben cáfoló, részben magyarázó válaszok születtek, a cáfolóakhoz tartozik például a historia litterariák adatgyűjtése a felmutatható eredményekről, a magyarázóakhoz a hátráltató okok, elsősorban az Európát is védő, állandó törökellenes hadakozások felemlgetése. Ez utóbbi apologetikus érvelésmód örököse a századvégi tudós hazafiság azon érvelésmódja, amely összeköti a békességet a tudományok előrehaladásával, s erre immár példát is tud említeni, Mária Terézia uralkodásának idejét, ahogy azt Batsányi is teszi a *Bé-vezetésben*.

Ez egyben a pártoló királyi udvar szerepének felértékelődésével is együtt jár, ami elég egyértelműen megnyilvánul a *Bé-vezetés* hosszú európai szemléjében. Az uralkodó mint eszménykép, egyrészt pártolja a tudományokat, s e pártolást az akadémia által intézményesíti, másrészt megtestesíti az egységet, ami pedig a belső széthúzás ellenpontját képezi meg. A visszavonás fogalma ebben az összefüggésben már politikai, s nem vallási értelemben használatos Batsányinál; jól szemlélhető ez éppen a *Bé-vezetésben*, ahol ezek külön-külön bekezdést kapnak,⁴⁹ illetve a Virághoz szóló episztolában is, ahol ugyanez a szerkezet figyelhető meg a 20–23. szakaszokban. Mindkét helyen a történeti narratíva elemeiben jórészt egyező, de egészében eltérő jelentésű példatárai *mellett* szerepel (a *Bé-vezetésben* fokozó szerkezettel kapcsolódván azokhoz, az episztolában általános tanulságként úsztatva rá arra), tehát egyik esetben sem láthatjuk még a visszavonást mint a bukás, a visszavonás hiányát pedig mint a nemzeti nagylét *okát*. A 'belső egyenetlenség' mint a nemzetet fenyegető fő veszedelem csak a *Magyar Museum* második kötetének programosan összeállított első számában⁵⁰ kap középponti helyet.

Programosság a *Magyar Museum* második kötetének első számában

Áttekintve a szám anyagát, első ránézésre a változatosság a szervezőelve mind műfaji, mind tematikai értelemben. Találunk benne episztolát, ódát, dalt, tanító költeményt, alkalmi verset, dramatikus és prózai szövegeket egyaránt, ezek témája a napi aktualitásoktól a teremtésről való elmélkedésen és a hazafiság dicsőítésén át a szerelemig terjed. Az eredeti versek túlsúlya mellett Horatius- és Metastasio-fordítás, valamint Zrínyi-átirat is helyet kap itt. A szerzői kör viszont igen egynemű (Ányos, Barcsay, Kreskay, Virág, Verseghy, továbbá Baróti, Szentjóbi, valamint Ráday Gedeon), a második kötetrel egye-

⁴⁷ BESSENYEI György *Összes művei: Társadalombölcseleti írások 1771–1778*, kiad. KULCSÁR Péter, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1992, 27–34.

⁴⁸ Lásd erre nézve TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...: Egy szállóige történetéhez*, Bp., Akadémiai, 1969, 85–92; DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai, 2004, 167–176. Vö. DEBRECZENI, *i. m.*, 202–205.

⁴⁹ „MÉG tovább ment a' belső egyenetlenség, mellynek ragadó mérge meg-vesztegetvén Nagyjainknak szívüket, szüntelenül Hazánk' kebelét szaggatta. IDE járult az Országokat-pusztító Vallásbéli Versengés, melly Magyarainkat, mint ellenségeket, egymásba-vesztvén, önnön magok által emésztette.”

⁵⁰ Lásd erről BATSÁNYI, *i. m.*, 299; *Magyar Museum II.*, *i. m.*, 38–49.

düli szerkesztőként bemutatkozó Batsányi egyértelműen az 1770-es, 1780-as évek fordulóján meghatározó pesti pálosok és az Orczy-ház tovább élő kapcsolati hálójára épít.⁵¹ Nyilvánvalóan nem független ettől a szellemi közegetől a számnak a tematikai és műfaji változatosságban is átütően megnyilvánuló programossága, amely 1790 tavaszának aktuális dilemmáira reflektál.

A Batsányi-episztola már vizsgált rendjét követve először a török háború témáját emelhetjük ki, amelyhez Szentjóni Szabó László *Loudon' és Koburg' Győzedelemekre* című költeménye mellett Baróti Szabó Dávid versének (a *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei* imént idézett második darabjának) az eleje is kapcsolódik, de áttételesen Ráday Gedeon Zrínyi-átirata is összefüggésbe hozható vele. Az 1789 őszen aratott nagy győzelmek (Foksány, Martinesty, Belgrád) a győzők dicsőítése mellett alkalmat jelentenek a „Török Hóld földig aláztatásának” megünneplésére, egészen a korabeli általános értelmezés szellemében. A Batsányi-episztola befejező szakaszai, vagyis a közvetlen alkalmiság jelentette keret másik eleme Virághoz szólván a „jó hazafi” képét villantja fel, akire örök emlékezet vár az Érdem Templomában. A „jó hazafi” alakjának felmutatása ugyancsak több szöveg legfőbb érdekelttségét képezi, kiemelhetjük Kreskay Imre *Az igaz nemesség* című rövid versét, amely a *vera nobilitas* toposzának variációja, valamint ugyancsak Kreskaytól a *Scipió alma* című nagyobb Metastasio-fordítást, mely allegorikus-dramatikus szöveg. De a *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei* mindkét darabjában feltűnő antik példázat, az Orczy László alakjának felnövesztésére szolgáló római hős, Camillus alakja is jól illeszkedik e sorba.

Az említett verspár első darabja Batsányié, s így együtt önálló nyomtatványként is megjelentek Orczy László főispáni beiktatása alkalmából, a Batsányié pedig helyet kapott a *Hadi és más nevezetes történetek* hasábjain, tehát már ismertek voltak, mire a *Magyar Museum*ban kijöttek. Ebben a kiadástörténeti tényben éppen az a jelentéssel, hogy Batsányi három hónapon belül harmadjára is közreadta ezt a versét, ráadásul a *Magyar Museum*ban ott áll előtte *A' Frantzia-országi változásokra. 1789*, amely a despotát inti a törvényességre, jól érzékelhető aktuális áthallással.⁵² Maga a főispáni installáció a józsefi rend elbukásának és a törvényes rend visszaállításának szimbolikus aktusává vált. A közvetlenül az alkalomra vonatkozó részeket leszámítva Batsányi verse a Virághoz szóló episztola újraírásának is tekinthető, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy ami akkor és ott, 1789 decemberében még csak „édes remény”, az 1790 áprilisában már megvalósulni látszik, ahogy arra a mottó és az első sor utal („Melly örömtől zengnek *Kassának* hajléki?”), egybehangzóan sokak érületével.⁵³ Ugyanígy előbb a „Nemzetek kegyelmes Attyának” kegyelmében való bizakodás fogalmazódik meg, utóbb már „az Úr atyai végzése” iránti köszönet, az ekkoriban átalakulóban lévő „magyarok istene”-formula felhasználásával,⁵⁴

⁵¹ Vö. *Magyar Museum II., i. m.*, 38–41.

⁵² Vö. BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1994, 360–361.

⁵³ „Győztünk, oh Magyarok!” – jelenti be Baróti versének első sora, hasonlóan Kazinczy ugyanekkor ujjongásához Hamlet-fordítása ajánlásában, lásd erről részletesen DEBRECZENI, *i. m.*, 217–218, 237–240.

⁵⁴ „Él még, mondád, él a' Magyarok' Istene! / Ha Ő nem akarja, ki tehet ellene?” Vö. PÉTER László, *A Magyarok Istene*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXVI, Szeged, 1994, 101–107.

s megjelenik ezt követően a világszemle-toposz is, igaz, ezúttal terjedelemben és funkcióban korlátozottabban.

Szintén közös a hánykódó hajó mindkét versben alkalmazott képzete, amely Barótinál ugyancsak feltűnik, sőt maga a horatiusi költemény is helyet kap a számban Virág Benedek fordításában, noha az már megjelent korábban Kazinczytól is, formahűen.⁵⁵ A hajótoposz aktuális jelentését Batsányi mindkét helyen kifejti. „Ím! nyög a Hazafi most-is fájdalmában, / Nem vehetvén reményt árva mivóltában; – / 'S nem találván Hazát önnön Hazájában, / Tsak panasz, tsak jaj-szó zeng bús ajakában!” – szól a Virág-episztola *Himnusz*t idéző versszaka, s nagyon pontosan rímel erre az Orczyhoz szóló vers: „Titokban sírt a jó Hazafi, 's hallgatott” és „Idegenek vóltunk tulajdon Hazánkban!”⁵⁶ Míg azonban az előbbi csak általában említi a sérelmeket, a „Törvény szentségére” és a „vérrel szerzett örökségre” hivatkozván, az utóbbi ugyanúgy tételes felsorolást ad erről, mint Baróti verse, kiegészítve azonban azt az „idegen” elleni kifakadással. Az „Idegenek vóltunk tulajdon Hazánkban!” felkiáltás után ugyanis azt olvashatjuk, hogy a jó hazafi „Telkén az idegen mérő-lántzal jára”, valamint, hogy „Azonn a Jövevény kévüket kötözött”. S ha nem lenne világos, miről van szó, lábjegyzet magyarázza el: „A többek között a végre hozták-bé Hazánkba az Emberi Nemzetnek ama' seprejét, a Svábságot, hogy Népünket a földmivelésre tanítsa, és (a' mint a' *Szomszédok* mondani szokták) erköltseinek durvaságából ki-vetkeztesse!” S a *Szomszédok* kifejezés már szelídített változat, mert az újságból ezt a cenzor kihúzatta, az önálló nyomtatványban pedig *Németek* állt a helyén.⁵⁷

E kontextus a „nem találván Hazát önnön Hazájában” sort is belehelyezi az idegenség eme aktualizált és a korban nagy teret kapó beszédrendjébe⁵⁸ (noha a benne megfogalmazódó képzet utóbb, a formula önálló élete során elszakadni látszik eme közvetlen vonatkozástól⁵⁹). Annál is inkább belehelyezi itt, mert előtte néhány versszakkal „Kaján Szomszédinknak vad agyarkodása”-ról esik szó. A rendi natio történeti-jogi sérelmei így az idegenség identifikációs energiáját is mozgósítva állnak a versek aktuális vonatkozásának a középpontjában. Ezen aktuális összefüggésrend másik domináns eleme a visszavonás. A Virág-episztolában az „egyenetlenséget” kárhozható rész közvetlenül megelőzi az aktuális helyzetből fakadó panaszokat, de jelzett oksági viszonyt nem épít ki közöttük.⁶⁰ Az Orczyhoz szóló versben azonban ez a kapcsolat már létezik: „Nem bízott az atya saját

⁵⁵ Virág e fordítása ugyanis még páros rímű tizenkettősökben készült, s csak majd mikor az *Orpheus*ban újra közreadja, akkor dolgozza át maga is formahűen, ott az eredetivel és a Kazinczyéval párhuzamos közlésben jelenik meg (*Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Atila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 240–241).

⁵⁶ *Magyar Museum I., i. m.*, 286.

⁵⁷ Vö. BATSÁNYI, *i. m.*, 310–312; *Magyar Museum II., i. m.*, 166–167.

⁵⁸ Erről lásd DEBRECZENI, *i. m.*, 229–232.

⁵⁹ Noha Mészöly Gedeon a *Himnusz* kapcsán is a németellenességet emeli ki a Kölcsey-szövegpárhuzamok alapján (MÉSZÖLY Gedeon, *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1939, 39–40), magában a versben a „nem lelé Honját a hazában” kifejezésnek véleményünk szerint nincsen ilyen kontextusa, a közvetlen politikai összefüggésnél jóval általánosabb érvényűvé növekszik az. További szövegpárhuzamokra nézve lásd KÖLCSEY Ferenc *Minden munkái: Versek és versfordítások*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 733–734.

⁶⁰ A *Szomszéd* elítélését is a belső széthúzásra utaló sor előzi meg: „Sok maszlagos Polgár garázdálkodása.”

magzattyában; / Barát, ellenségét vélte barátyyában; / Titokban sírt a jó Hazafi, 's hallgattott; / Mert, ha szóllt, pártosnak 's bolondnak tartatott.” Az ebből fakadó felszólítás az „egyenetlenség” megszüntetésére azonban itt nem kap külön hangsúlyt, beleértődik a Haza javára való cselekvés általános érvényű parancsába, amely a rabok leszünk vagy szabadok választójaként interpretálódik a vers végén.⁶¹

A szám egészében azonban ez a különös hangsúly is megképződik, éppen Baróti párversének a zárlataként, amely így a verspár zárlata is: „Eggyes szívvel azért, Pap, Nemes, Úr, Paraszt! / Egy lélekkel! – Azon tzelra szepelkedünk! – / Itt a vissza-vonás, kárhozatos dolog. – / Tárgyunk' eszközibenn hogy-ha meg-eggyezünk, / Gyözendünk, Magyarok! 's kétszeresen, megint.”⁶² S ne feledkezzünk meg Baróti *Egy le-döltt dió-fához* című költeményéről sem, benne az elhíresült toposszal: „Szemeimbe tűnnek / Gyilkosid. Nem volt kül' erőszak: ott-benn / Ön' magadban volt meg-ölő mirigyed, / 'S titkos el-ejtöd.”⁶³ A kárhozatos visszavonás a nemzet pusztulásának az „idegenek” jelentette fenyegetés melletti legfőbb okaként tűnik elénk, pontosítva és aktualizálva a Virághoz szóló episztola világszemle-toposzának elvont általánosságát, s így azzal együtt az első szám programosságának központi magját alkotja. Mindennek a történeti példatárral való narratívaképző kapcsolata azonban csak a világszemle-toposz által teremtett lehetőség, a versben még nem alakul oksági viszonyra, a számban másutt pedig egyáltalán nem jelenik meg. De a történeti narratíva katalóguselemei már a 'régi dicsőség–elbukás' szerkezetbe rendeződtek, csak a lappangóan jelenlévő, erre mintegy ráúszó jelentésnek (a visszavonásnak mint oknak) a kifejezetté válása és az ebből következő felszólító gesztus hiányzik innen.

Mohács, a visszavonás és az emlékezés

A visszavonás és a történeti narratíva közvetlen összekapcsolódása nem a *Magyar Museum*-ban, hanem annak környezetében történik meg. Batsányi 1792 őszén ismét verses levelet ír, ezúttal Szentjóni Szabó Lászlónak, aki az év második felét hivatalos kiküldetésben Mohácson töltötte.⁶⁴ A hely ihletése folytán az episztola első nagy egysége Mohács témájával foglalkozik, s rögtön az elején nyilvánvaló közlésként szerepel visszavonás és bukás oksági kapcsolata: „Ott vagy-e még amaz árva mezőn, hol hajdani fényünk / Oly bús éjbe merüle? hol a vad visszavonásnak / Lelke dicsőségünk örökös fátyolba borítá?”⁶⁵ Később aztán részletezve és tanulságként megfogalmazva újra meg újra feltűnik ez a gondolat: „E nemzet, míg a haza közhasznára tekintvén / Bölcs fejedelmeinek vígan hódolva virágozott; / Visszálkodva mivé lett ott elvégre, tulajdon / Vétke miatt! s mi lehetne talán még egykor, ezernyi / Kárunkon okosodva ha már eggyezni tanulnánk.” A visszavonás itt egyértelműen a régi dicsőség elveszejtője, ebbéli mivoltában fonódik össze

⁶¹ „Úgy siess meg-indúltt Hazád' óltalmára, / Hogy most: vagy Szabadság lessz munkádnak árra, / Vagy Jobbágyodnak jutsz magad-is sorsára.” *Magyar Museum I., i. m., 288.*

⁶² *Uo.*, 289.

⁶³ *Uo.*, 262.

⁶⁴ Vö. BATSÁNYI, *i. m.*, 355; SZENTJÓBI SZABÓ László *Összes költeményei*, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., Balassi, 2001, 199.

⁶⁵ BATSÁNYI, *i. m.*, 60. Batsányi 1808-ban jegyzetekkel látta el versét, amelyekben felerősíti e szöveget (e kéziratban maradt jegyzeteket lásd *uo.*, 367–371).

Moháccsal, amely így példázattá válik, s felszólítást alapoz meg a jelen magyarjaihoz a belső egység megteremtésére, amely a nemzeti nagylét záloga. Ezt visszhangozza Szentjóni válaszverse is.⁶⁶

A visszavonásnak a történeti narratívával való jelentésképző összefonódása megfigyelhető Etédi Sós Márton 1792-ben megjelent *Magyar Gyász* című eposzi igényű versezetében is.⁶⁷ A szerző, aki művét egyébként Orczy László abaúji főispánnak ajánlotta, korábbi *Rövid Hadi-Tanáts* című művének néhány versszakát is újrahasznosította itt, *A' Magyar Nemzetről közönségesen* című bevezető részben, ahol aztán a dicső múlt példáinak felsorolása után megállapítja, hogy „Régi ditsőségünk oszlopa le-dűle // Mert ellensége lett testvér testvérenek, / Üldözője Attya édes Gyermekeinek, / Némelly motskolója saját Nemzetének, / Gonosz prédálója sok örökségének. // Irigység, erőszak rontá az Országot, / Idegenek bírtak hamissan jószágot, / Sok Hazafi látott keserves rabságot, / Boszszú-állás ölte az ártatlanságot.”⁶⁸ Látható, hogy a visszavonás és az idegenek elleni vád összefonódva jelenik meg, ahogy Batsányi Orczy Lászlóhoz írott versében is, s az egész gondolat beleágyazódik a korcsosulás beszédmódjába, mikor az első részben a török szultán azzal érvel a magyarok elleni támadás megindítása mellett, hogy „Uralkodik köztök a' szörnyű pártosság” és „Nints már gyakorlások a' fegyverkezésben, / Töltik idejeket ivásban, 's evésben”.⁶⁹ Csakhogy a korcsosulás itt a dicső múlttal szemben nem a jelent jellemzi, hanem a hajdanvolt bukás okozója, amiből a jelen számára adódik a tanulság az ősi vitézi erények fenntartására és a pártosság megszüntetésére,⁷⁰ ahogy Batsányi Szentjónihoz szóló episztolájában is láttuk.

A visszavonás mint értelemképző fogalom láthatóan transzformálja magát a történeti narratívát is, hiszen szűkít a katalóguselemek és másként fókuszál, mint azt a lényegében hasonló elemekből építkező narratíváknál láttuk. Szűkít, amennyiben Mohácsot előtérbe állítja Várnával szemben, s a nemzet bukásának lényegében egyedüli reprezentánsává teszi. Noha Batsányi maga például mindvégig fenntartja a Várna–Mohács kettőséget, versciklust is szentel később a témának, Várna idővel fokozatosan kiszorul ebből a szerepből.⁷¹ Magyarozatként az az ideologikus összefüggés tűnik kézenfekvőnek, mely szerint Mohács kiemelt szerepét a narratívában az ország akkori három részre szakadása

⁶⁶ „El-fogyott a' Magyar; – együtt még sem tartott, / Rontván maga alatt szüntelen a' partot!” SZENTJÓBI, *i. m.*, 146.

⁶⁷ *Magyar Gyász, vagy-is Második Lajos Magyar Királynak a' Mohátsi Mezőn történt veszedelme Mellyet gyenge tehetsége szerént Versekből kívánt szedni egy Nemzete romlását kesergő Nemes Magyar E. S. M.*, Pesten, Nemes Landerer Mihály' betűivel, 1792.

⁶⁸ *Uo.*, 12.

⁶⁹ *Uo.*, 19.

⁷⁰ „Szeretet, egyeség épít ditsőséget, / De dühös irigység tör égi szentséget, / Az erőnek hűség adhat tehetséget, / Viszsa-vonás el-ront sok ép nemzetséget.” *Uo.*, 53.

⁷¹ A Batsányi versének keletkezését követő mintegy két évtizedből példaként említhetjük Péteri Takáts József, Kisfaludy Sándor, Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Pázmándi Horvát Endre műveit (ezekről összefoglalóan lásd HORVÁTH János, *Kisfaludy Károly* [1936] = HORVÁTH János *Irodalomtörténeti munkái*, III, Bp., Osiris, 2007, 760–762; MEZEI Márta, *Történetiszemlélet a felvilágosodás irodalmában*, Bp., Akadémiai, 1958, 72–76; FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961, 246–250).

teremti meg,⁷² ahogy például Kisfaludy Sándor 1822-es *Dobozy Mihály és hitvese* című regéje első szakaszában egyértelműen meg is fogalmazza: „Te Várnával foghatsz kezét! / Csakhogy akkor még örök / Nem lett nálunk a török.”⁷³ Mint láttuk, a territórium identitásképző mozzanata játszott jelentős szerepet a katalógus más elemeinek kiválasztódásában is, úgymint a honfoglaló Árpád és a területszerző nagy királyok, I. Lajos és Mátyás felértékelődésében, teljesen logikus tehát, hogy ennek ellenpontját a territoriális egység elvesztése jelentheti, ami pedig szükségszerűen Mohácsot állítja előtérbe.

A visszavonás növekvő szerepe a narratíván belül is másként fókuszál, mint azt az ugyanezen elemekből építkező alternatív narratíváknál láthattuk. Mindegyik esetben azonosítható egy központi fogalom, amely értelemképző jelentőségű a narratíva egészére nézve, s ez a jelentéskonstrukció markáns ellentét által képződik meg, amely a katalógus-elemeket is elrendezi. Etédi Sós 1788-as verseiben és Barótinál a *vitészség* fogalma jelölte ki a fókusz, ennek megléte avagy hiánya hozott létre centrális ellentétet, amely aztán két vonatkozásban teremtett narratívát. A múlt–jelen viszonylatban a hajdani dicső ősök és elkorcsosult utódjaik kerültek szembe, a jelenben viszont a török elleni harc értékelte fel ugyanezen utódok hősiességét, a narratíva e „megalapozó” és „kontrasztot vető” szerkezetekre simul rá. Batsányi *Bé-vezetésében*, a *Mindenes Gyűjtemény* cikkében és másutt a *békesség* fogalma áll a középpontban, mint a tudományok felvirágzásához szükséges állapot, s vele szemben az ezt akadályozó háborúskodás, a narratíva így ezen ellentét mentén formálódik meg. Ugyanezt a jelentés- és narratívakonstrukciós műveletet figyelhetjük meg a *visszavonás* fogalma körül, mikor is az a dicsőség és a bukás állapotainak okaként interpretálódik, s a narratíván belüli fókusz a ‘nemzeti nagylét’ és a ‘nagy temető’ ellentéte igazítja be. Nem véletlen tehát ebből a szempontból sem Mohács kiemelt szerepe, ahogy a kontrasztos szerkezet másik pontján sem véletlen Mátyás feltűnése. A narratíva jelentéspotenciálja éppen a végsőkig feszített kontrasztban rejlik, ami magához rendeli a narratíva többi elemét.

Fel kell figyelniünk arra is, hogy Mohács temetőként metaforizálódik, ami előtérbe állítja az emlékezés aktusát és az emlékállítás gesztusát. A Virághoz írott Batsányi-episztola „Utasa” jelen van a hajdani csatateren, melyet temetőként nevez meg, s az emlékoszlopra dől.⁷⁴ A Szentjóbihoz írott verses levélben e kép még inkább jelenetezővé válik, s az emlékezés kultikussá növesztett, eseményszerű aktusában az ősök szava is felhangzik: „Hajh, iszonyú térség! gyászos temetője hazámnak! / Jártam hantjaidon; láttam sírhalmak én is / Ősünknek, kik hajdan az ellenségre kikelvén / Honnyunkért, s ott halva vitéz vérekkel adózván, / Intenek íme! s világ füle hallatára kiáltják: / »Nézz e térre; s tanulj már egyességre, magyar nép!«” Nem lehet eléggé hangsúlyozni e mozzanat jelentőségét. A történeti narratíva az eddig látott példákban, a századvégi nyilvánosságban ideologikus érvelésmódokhoz kapcsolódott, ezektől, az ezekben központi szerepet betöltő fogalmak-

⁷² Ezt emeli ki Mezei Márta is (MEZEI, *i. m.*, 68).

⁷³ Aurora, 1822, 22.

⁷⁴ Lásd tanulmányunk második mottóját. A kritikai kiadás szerkesztői egyébként feltárják, hogy ekkoriban nem volt ott emlékoszlop, s hogy utóbb erről Batsányi is tudomást szerzett (BATSÁNYI, *i. m.*, 296–297).

tól és fogalmi ellentétektől kapott új és új értelmet. A temetőmetaforával előtérbe lép maga az emlékezés. Az ideologikum átélhetővé válik, ami minden identitásképző művellet lényegi eleme: a létrejövő kulturális alakzatok reflektálatlan vagy ceremonális használata során forgalmazódhat hatásosan az azokban mintegy érzéki formát nyerő ideologikum.

Batsányi episztoláinak e tekintetben közvetlen előzménye Ányos Pál, tágabb kontextusa az ossziáni versek világa. *A' Szép Tudományoknak Áldozott Versek*, melyet Batsányi a *Magyar Museum*hoz írott *Bé-vezetésében* idézett, tartalmazza lényegében ugyanazt a névsort, amelynek többféle narratívába szerveződését láttuk az eddigiekben. A horatiusi reminiscencia („Boldog Haza, a' hol Minerva székéből / Polgárok nőnek fel Musák kebeléből”⁷⁵) itt az emlékezés pozícióját alapozza meg: „Melly szép lesz majd látni nemes Ifjainkat / hogy fogják tanulni régi százainkat”. Ezt követően jönnek a katalóguselemek Nagy Lajostól Mohácsig, de mint az emlékezés tárgyai, hiszen nem önmaga Mohács és az ahhoz társított ideologikum jelenik meg itt közvetlenül, hanem az, hogy ezek az ifjak „Verset énekelnek Mohács mezejéről”, s ezenközben „fel fogják tanulni jövendő tzeljokat: / Miként kell szeretni édes Hazájokat!”. Ez az emlékező pozíció több más Ányos-versben (és másutt is) megformálódik, különböző tárgyak vonatkozásában,⁷⁶ s megjelenik maga az emlékező is a jelenetező leírásban: „Szomorú Vezekény! voltam mezeiden, / hallottam gerlitzét nyögni térségiden, / Szent irtozás lebeg utazok szivében, / Egy sirni készülő köny reszket szemében.”⁷⁷ Vezekény ebben a topikus leírásban csereszabatos, s végső soron valóban mindegy e tekintetben, hogy Várna vagy Mohács kerül a helyére, avagy Osszián valamely csatája. Jellegzetesen a reflektált emlékezetet használó ossziáni versvilág kontextusában értelmezendő ez a jelenség, s Batsányi számára éppen ez a költői világ jelentette az egyik alapvető indító élményt, az ebben megformált bárdszerep pedig a legfőbb önértelmező mintázatot.⁷⁸

Az a narratíva tehát, amely a „nemzeti nagylét–nagy temető” szerkezetre épülve a visszavonás ellenében a belső egységre szólít fel, elválaszthatatlan az emlékezés reflektálttá válásától, keletkezéséből, használatában egyaránt. A visszavonás ezen értelmezése persze nagyon régre visszavezethető, hiszen Mohácsot e hagyomány szerint éppen a vissza-

⁷⁵ *Barátságos mulatozások, i. m.*, 283. Az előkép természetesen nem valamiféle közvetlen átvételre utal, noha ezt sem lehet kizárni, ahogy bizonyítani sem; sokkal fontosabb a motivikus-topikus hasonlóság hangsúlyozása.

⁷⁶ *Nagy Méltosagu Galanthai Groff Eszterházi Pálnak Pétsi Püspökségre lett fel emeltetését Innepló Versek*, valamint Barcsayhoz szóló 1778. december 25-én és 1791. július 27-én írott episztolái. A *Mindenes Gyűjtemény* már idézett cikkében pedig ez olvasható, a jól ismert katalóguselemek felsorolásával: „Egynehány esztendőktől fogva majd tsak nem úgy lehet e' részben képzelni Nemzetünket, mintegy iszapban el-süllyedett hajót, mellynek már holmi apró tsajkák és tsónakok a' hátán hajókáztak-el. Ezt az ült hajót egy (vektissal) emelő-rúddal lehetett a' többek között az iszapból fel-venni, hogy még egyszer a' víz' színén lebeghessen, és ki-terjesztetett vitorlakkal repülhessen is. Ez az emelő-rúd volt a' nyelv, mellyet minden Vallás-külömbőség nélkül féltének minden igaz Magyarok. Ez a' nyelv emlékeztette őket az ő vitéz Eleikre, Atillára, Hunyadira, Mátyásra, Lajosra, a' Báthoriakra 's egyebekre. Látták, hogyha egyszer nyelvünk el-töröltetik, majd tsak mint valamely meséket, úgy fogják emlegetni némely írigy és idegen piszkáló Írók ezeknek halhatatlan virtusaikat.” (1790., III. negyed, XIX. levél, 289.)

⁷⁷ *Barátságos mulatozások, i. m.*, 289. Az Ányos-párhuzamok feltárását lásd BATSÁNYI, *i. m.*, 296.

⁷⁸ Lásd erről DEBRECZENI, *i. m.*, 361–367.

vonás okozta,⁷⁹ igaz, a visszavonás még főleg a vallási megosztottságot jelentette, ahogy II. Lajos halálában is a szakrális áldozat képzete jelenik meg.⁸⁰ A 18. század végén formálódó nyilvánosságban azonban nem látszanak a folytonosság szálai ezen értelmezésekkel, legalábbis sehol nem válnak jelzetté az esetleges kapcsolódások. Sőt éppen az figyelhető meg, hogy e narratíva elemei részben még nem rögzültek, részben különböző narratívákba rendeződve léteznek, valamint a visszavonás fogalmára épülő ideologikum is mozgásban van, ami így együttesen az aktuális helyzet értelemképző jelentőségére figyelmeztet. Az 1780-as, 1790-es évek fordulójának megbolydult időszakában azonban nem csak az ideologikum megképződését eredményezte. Az emlékezet és az emlékező is előtérbe lépett, s ezáltal az éppen megformálódó ideologikum átélhető kulturális alakzatként volt képes megjeleníteni. A mai formájában ismert, kortalannak és időtlennek érzékelt nemzeti narratíva ekkor és ezáltal született meg, úgy is mint emlékezhely.

⁷⁹ BITSKEY István, *Mars és Pallas között: műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 11–60, főleg: 44–52; IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, főleg: 22–27, 37–46, 104–107.

⁸⁰ SZILÁGYI András, *Két humanista főpap a barokk kor emlékezetében = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 90–93.